

АКТУАЛЬНІ АСПЕКТИ УДОСКОНАЛЕННЯ ОЦІНКИ ІНДИВІДУАЛЬНОГО КРЕДИТНОГО РИЗИКУ ПІДПРИЄМСТВ-ПОЗИЧАЛЬНИКІВ ТА ЇХ РОЛЬ У РОЗШИРЕННІ МОЖЛИВОСТЕЙ НАЦІОНАЛЬНИХ БАНКІВ ДО КРЕДИТУВАННЯ РЕАЛЬНОГО СЕКТОРА ЕКОНОМІКИ

Прасолова Світлана Павлівна, к.е.н., доцент кафедри грошового обігу і кредиту Полтавського університету економіки і торгівлі, тел. (0532)50-92-03; (066) 39-49-939, e-mail: prasolova_s_p@mail.ru

Розглянуто методологічні аспекти кредитного ризику та причини його виникнення. На основі досліджень об'єктивних і суб'єктивних параметрів існуючої в Україні системи аналітичної оцінки індивідуального кредитного ризику, пов'язаного з оцінкою кредитоспроможності підприємств-позичальників, доведено її негативний вплив на можливості національних банків до кредитування реального сектора економіки. Для удосконалення оцінки індивідуального кредитного ризику підприємств-позичальників розглянуто досвід зарубіжних банків, підходи, рекомендовані Базельським комітетом та внесено пропозиції щодо можливості їх реалізації в українських банках.

***Ключові слова:** індивідуальний кредитний ризик, кредитоспроможність, кредитний рейтинг, стандартизований підхід, внутрішні рейтингові системи, ймовірність дефолту.*

1. Вступ. Глобалізація ринків, жорстка конкуренція, впровадження нових операцій, розвиток інформаційних технологій, – все це суттєво ускладнило банківську діяльність, збільшило небезпеку ризиків. Відтак, зросло значення їх ефективного управління. При цьому досвід останньої фінансової кризи показав, що одним із центральних питань мінімізації ризиків за сучасних умов є розробка комплексного підходу саме до процесу управління ризиками при кредитуванні клієнтів банку. Це пов'язано з тим, що кредитна діяльність комерційних банків є одним з основних джерел як їхніх доходів, так і збитків, що визначаються рівнем кредитного ризику¹.

Слід враховувати важливість розуміння сутності кредитного ризику як одного із базових фінансових ризиків банку, який віднесено до фінансових нецінових ризиків, пов'язаних з управлінням фінансовими ресурсами, **основними причинами виникнення якого є відхилення в розвитку реальної ситуації від існуючих на момент ухвалення**

¹ **Кредитний ризик** – це наявний або потенційний ризик втрат для надходжень та капіталу, який виникає через неспроможність сторони, що взяла на себе зобов'язання, виконати умови будь-якої фінансової угоди із банком (його підрозділом) або в інший спосіб виконати взяті на себе зобов'язання. Кредитний ризик є в усіх видах діяльності, де результат залежить від діяльності контрагента, емітента або позичальника.

рішення її оціночних і прогнозних значень. Такі відхилення можуть бути як позитивними (у процесі виконання договору реальна ситуація виявляється краще прогнозованою, що призводить до зниження рівня ризику), так і негативними (рівень кредитного ризику збільшується внаслідок того, що реальна ситуація виявиться гірше самих песимістичних прогнозних очікувань кредитора).

Важливість адекватної оцінки кредитного ризику підтверджує той факт, що за результатами досліджень вітчизняних і зарубіжних аналітиків, найбільш поширеною причиною банкрутства банків є саме кредитні ризики. А саме, близько 40% банкрутств банків сталося через низькі стандарти кредитування, пов'язані зі швидким зростанням розміру виданих кредитів та підвищеної уваги до спекулятивних (і, тим самим, високо ризикових) галузей і секторів економіки (зокрема, нерухомості), ще близько 40% банкрутств банків сталося через надання кредитів власникам та іншим аффілійованим членам або дочірнім компаніям [1, с. 121; 2, с. 214].

Тим самим, через потенційно небезпечні наслідки кредитного ризику важливим є проведення всебічного аналізу банківських можливостей щодо політики і практики банку з управління кредитним ризиком. В основу такого управління покладено класифікацію кредитних ризиків, перш за все, за рівнем їх виникнення. А саме, більшість вітчизняних науковців, зокрема таких як Вовк В.Я., Хмеленко О.В. [3, с. 188-190], Вітлінський В.В.[4, с.57-59], Денисенко М.П., Домрачев В.М. [1, с. 255-257], Примостка Л.О.[5, с. 367-358] та інші *поділяють кредитний ризик за вказаною ознакою на індивідуальний та портфельний (сукупний, загальний).*

Джерелом індивідуального кредитного ризику вважається окремий, конкретний контрагент банку - позичальник, боржник, емітент цінних паперів. Оцінка індивідуального кредитного ризику передбачає оцінку кредитоспроможності такого окремого контрагента, тобто його індивідуальної спроможності своєчасно та в повному обсязі розрахуватися за прийнятими зобов'язаннями.

При цьому більшість авторів, зокрема В.В. Вітлінський, В.Я. Вовк, Л.О. Примостка, О.В. Хмеленко та деякі інші у *структурі індивідуального кредитного ризику виділяють тільки кредитний ризик щодо позичальника, способу забезпечення позики та, у підсумку, ризик кредитної угоди.*

На той час такі автори як М.П. Денисенко, В.М. Домрачев, В.Г. Кабанов, інші [1, с. 257] надають більш ґрунтовну структурну характеристику індивідуального кредитного ризику, до складу якого відносять *моральний ризик*, пов'язаний з негативною діловою репутацією позичальника; *діловий ризик*, визначений на підставі даних про розвиток галузі, у якій працює позичальник; *фінансовий* – визначений за рівнем фінансових

коефіцієнтів, які характеризують стан позичальника та *ризик забезпечення*. На нашу думку, врахування зазначених складових дозволяє більш повно характеризувати індивідуальний кредитний ризик.

Вказаними науковцями також виділяється портфельний кредитний ризик, який виявляється у зменшенні вартості активів банку (іншій, аніж внаслідок зміни ринкової процентної ставки), то його джерелом є сукупна заборгованість банку за операціями, яким притаманний кредитний ризик - кредитний портфель, портфель цінних паперів, портфель дебіторської заборгованості тощо. Крім того, портфельний (загальний) кредитний ризик може поглиблюватись дією таких ризиків як *стратегічний ризик*, пов'язаний з помилками у процесі формування і реалізації банківської кредитної політики та інших проблем організації кредитного процесу банку; *ризик зловживань*, обумовлений ймовірністю злочинних дій з боку працівників банку тощо.

З іншого боку, зарубіжні науковці, зокрема П.С. Роуз, Х. Грюнінг, С. Брайович Братанович визнають за необхідне також виділяти кредитний ризик країн, особливо при здійсненні міжнародного кредитування [6, с.137; 7].

Тим самим, *поділ кредитного ризику на індивідуальний і портфельний (загальний) обумовлює й необхідність розробки відповідних підходів щодо їх аналітичної оцінки з урахуванням сучасних тенденцій та національних особливостей, які, на жаль, не розглядаються у працях вищезазначених авторів.*

Слід також враховувати, що на відміну від інших фінансових ризиків кредитний ризик має специфічні риси, найважливішими з яких є те, що він пов'язаний з рухом кредиту, який набуває вигляд позики та має індивідуальний характер, пов'язаний з кожним конкретним позичальником. Це значно підвищує елемент суб'єктивізму при оцінці кредитного ризику, ускладнює його аналітичну оцінку та визначає індивідуальний кредитний ризик як базову складову сукупного кредитного ризику. При цьому питання удосконалення аналітичної оцінки індивідуального кредитного ризику з урахуванням підходів, рекомендованих Базельським комітетом в Україні залишаються невирішеними, що, на нашу думку, значно обмежує можливості вітчизняних підприємств (суб'єктів господарювання) щодо одержання дешевих кредитів не тільки у вітчизняних, але й зарубіжних банках.

Саме тому **метою даного дослідження** є визначення пріоритетів у напрямку удосконалення оцінки індивідуального кредитного ризику підприємств-позичальників у частині оптимізації показників кредитоспроможності та методів її оцінки з урахуванням сучасних ринкових тенденцій та національних особливостей.

Для досягнення вказаної мети необхідним є дослідження об'єктивних і суб'єктивних параметрів існуючої в Україні системи аналітичної оцінки індивідуального кредитного ризику, пов'язаного з оцінкою кредитоспроможності підприємств-позичальників, визначення існуючих у цій системі недоліків та пошук шляхів її удосконалення з урахуванням кращого досвіду зарубіжних банків та можливостей його адаптації до української практики на основі застосування *методів якісного аналізу, перш за все експертних оцінок, а також логічних методів досліджень, зокрема таких як історичний метод та метод порівнянь, групувань, аналогій та інших*, що орієнтовані на використання комплексного та системного підходів. На нашу думку, це дозволить максимально наблизити систему оцінки і вимірювання індивідуального кредитного ризику українських банків до сучасної ринкової практики.

2. Результати дослідження.

2.1. Оцінка об'єктивних і суб'єктивних параметрів існуючої в Україні системи аналітичної оцінки індивідуального кредитного ризику підприємств-позичальників

Розгляд діючих в Україні законодавчих та нормативних документів щодо *аналітичної оцінки індивідуального кредитного ризику* дозволяє зробити висновок, що така оцінка полягає у визначенні кредитоспроможності потенційного позичальника з урахуванням його поточного фінансового стану, а прогнозна оцінка його змін на перспективу лише декларується. Враховуючи вітчизняний досвід та рекомендації Національного банку України стосовно аналізу фінансового стану підприємств-позичальників [8; 9], можна зробити наступні узагальнення:

1) для аналітичної оцінки фінансового стану підприємств-позичальників застосовується група показників, на основі яких розраховуються фінансові коефіцієнти, які характеризують кредитоспроможність. Так, обов'язковими для такого аналізу є показники платоспроможності та ліквідності, які забезпечують реалізацію принципів строковості та поверненості кредиту, показники фінансової стійкості, які характеризують доцільність здійснення кредитної угоди та показники прибутковості та ділової активності, які забезпечують реалізацію принципу платності кредиту;

2) отримані значення фінансових коефіцієнтів порівнюються зі значеннями, рекомендованими як теоретично оптимальні (нормативні) та визначається кредитний рейтинг позичальника, який оцінюється за класами – А, Б, В, Г, Д (відповідно, від найвищого класу А до найнижчого класу Д).

Але, практична реалізація вказаних рекомендацій, як показує практика кризових явищ останніх років, супроводжується певними проблемами, обумовленими наступним.

За вітчизняних реалій, коли законодавство, що регулює діяльність підприємств постійно змінюється, реалізація цих рекомендацій значно ускладнюється, оскільки **адекватна оцінка та вивчення тенденцій змін фінансового стану позичальника потребує дослідження значень коефіцієнтів у динаміці (достатній часовий ряд)**, що є досить проблематичним.

З іншого боку, набагато складніше здійснити порівняння показників кредитоспроможності підприємства, яке аналізується з нормативними (теоретично оптимальними) значеннями фінансових коефіцієнтів, оскільки за сучасного стану української економіки критерії допустимих рівнів значень окремих показників будуть варіюватись в залежності і від стану економіки країни взагалі, і від рівнів ефективності окремих галузей, рівнів попиту і пропозиції на продукцію окремих підприємств та від багатьох інших факторів, врахування яких дозволить враховувати об'єктивні, індивідуальні особливості і відмінності якості заборгованості підприємств за кредитами. Тобто, **за порівняльний еталон може прийматись тільки система показників такого підприємства, яке є близьким за видом продукції, що випускається та має стійкий фінансовий стан**. Відповідно, оскільки подібних даних на державному рівні не існує, розробку таких еталонних значень для різнопрофільних підприємств банки повинні здійснювати самостійно, що є досить дорогим і трудомістким.

Крім того, слід враховувати, що методика оцінки якості кредитного портфеля (з урахуванням рівня кредитного ризику окремих кредитних операцій) в комерційних банках України регламентується «Положенням про порядок формування та використання резерву для відшкодування можливих втрат за кредитними операціями банків» [9]. Відповідно до вимог вказаного нормативного документа, рівень ризикованості кредитних операцій банку визначається на комплексній основі за такими трьома параметрами:

- оцінка фінансового стану позичальника (контрагента банку) (клас А, Б, В, Г, Д);
- стан обслуговування позичальником кредитної заборгованості за основним боргом та процентами (комісії чи інші платежі), а також спроможність позичальника надалі обслуговувати цей борг (групи: добре, слабке, незадовільне).
- рівень та якість забезпечення кредитної операції.

За вказаними ознаками визначається категорія кредитної операції: стандартні, під контролем, субстандартні, сумнівні та безнадійні кредити.

По суті, така класифікація кредитів за рівнем їх ризику ґрунтується на ретроспективному аналізі, оскільки основним критерієм міграції кредиту з однієї категорії в іншу є фактична наявність простроченої заборгованості за окремою кредитною операцією. Тобто, **подібна класифікація ґрунтується на врахуванні фактів реального**

погіршення якості кредиту (виникнення прострочення) та оцінці фінансового стану підприємства у минулому, але за нею неможливо розрахувати таке погіршення на найближчу перспективу, особливо на тому етапі, коли платежі за кредитами ще не є простроченими. При цьому основним завданням банку є визначення саме тих кредитних операцій, заборгованість за якими може стати проблемною у майбутньому. Тим самим, *подібна методика не орієнтована на оцінку ймовірних втрат за кредитними операціями у майбутньому.*

Саме тому як у вітчизняній, так і в зарубіжній банківській практиці **основним показником, що визначає кредитоспроможність позичальника на сучасному етапі є кредитний рейтинг.** Такі рейтинги дають можливість оцінювати здатність позичальника щодо виконання кредитної угоди. Високі значення рейтингу свідчать і про високий клас кредитоспроможності та навпаки. На жаль, у вітчизняній банківській практиці і зупиняються на цьому етапі, закінчуючи процес оцінки. Але ж **головною метою аналізу кредитоспроможності є не стільки присвоєння кредитного рейтингу, скільки встановлення залежності між значенням кредитного рейтингу окремого позичальника та величиною індивідуального кредитного ризику, пов'язаного з ним.** При цьому у вітчизняних банках, інтерпретація рейтингу з точки зору рівня кредитного ризику відбувається досить суб'єктивно: рейтингу класу А відповідає низький рівень кредитного ризику; рейтингам класів Б і В – середній, а рейтингам класів Г і Д – високий. Відповідно, типовим кінцевим висновком кредитних спеціалістів про рівень кредитного ризику, у більшості випадків, є: «позичальнику присвоєно кредитний рейтинг класу В, а рівень кредитного ризику по операціям з даним позичальником вважається середнім». На нашу думку, це є недостатнім для забезпечення адекватної оцінки кредитоспроможності позичальника. **Кінцевим результатом оцінки кредитоспроможності повинно бути не присвоєння позичальнику певного кредитного рейтингу, а визначення ймовірності зміни такого рейтингу (перш за все, ймовірність дефолту за зобов'язаннями позичальника) та відповідної зміни класу позичальника.**

Також, розглядаючи нормативні вимоги щодо регулювання діяльності банків в Україні [8] відмічаємо, що одним із основних є норматив адекватності регулятивного капіталу (платоспроможності Н2), при розрахунку якого регулятивний капітал банку співвідноситься з активами, зваженими за рівнем їх ризику. При цьому кредити, надані суб'єктам господарювання відносяться до п'ятої групи ризику (рівень ризику за якою складає 100%). Тобто, оцінюються абсолютне значення кредитного ризику, але не враховується його природа та економічна сутність. Відповідно, *подальша класифікація наданих кредитів з урахуванням кредитоспроможності різних підприємств не має*

практичного значення, оскільки не впливає на рівень кредитного ризику при розрахунку нормативу адекватності регулятивного капіталу. По суті, підприємства – суб'єкти господарювання з різним фінансовим станом прирівнюються одне до одного, незважаючи на явні відмінності рівня ризику, що виникає при здійсненні окремих кредитних операцій. Таким чином, встановлені в Україні вимоги щодо розрахунку нормативу Н2 опосередковано обмежують можливості національних банків до кредитування реального сектора економіки.

Суттєві недоліки також має вітчизняна практика оцінювання окремих суб'єктивних параметрів індивідуального кредитного ризику. Мова йде про виділення із загальної кількості потенційних позичальників певної групи (у т.ч. інсайдерів), яка має значні переваги і користується більш вигідними умовами отримання й погашення кредитів. Подібна практика підміняє ринкові фактори оцінки кредитоспроможності позичальників адміністративними та ускладнює розробку єдиних методологічних критеріїв такого аналізу. В результаті більше можливостей отримати кредит мають не ті суб'єкти господарювання, стан яких є більш надійним, а результати діяльності – ефективними, а ті, що є більш наближеними до органів, відповідальних за розподіл позикових ресурсів – Національного банку України, керівництва окремих банків і т.п. Відповідно, повернення таких кредитів у більшості випадків є сумнівним для банку, нараховані проценти – нереальними для отримання, а заборгованість у підсумку підлягає списанню. Вказана проблема на сьогодні для України є однією з найбільш актуальних у сфері адекватної оцінки кредитоспроможності позичальників.

Таким чином, у вітчизняній банківській практиці виникла ситуація, за якої, по-перше, комерційні банки повинні розраховувати показники і нормативи кредитних ризиків відповідно до законодавчих і нормативних вимог Національного банку України. Такі показники, як було показано вище, не можуть бути дієвим інструментом управління кредитним ризиком, оскільки не тільки не враховують об'єктивні відмінності, що існують в діяльності позичальників, але й неспроможні визначати рівень ризику на найближчу перспективу. По-друге, необхідність щоденного моніторингу індивідуальних кредитних ризиків спонукає банки розробляти власні розрахункові методики, що ускладнює роботу банку, збільшує документообіг та витрати.

2.2. Визначення підходів щодо удосконалення аналітичної оцінки індивідуального кредитного ризику з урахуванням сучасних тенденцій та національних особливостей

Визначені вище недоліки існуючої в Україні системи аналітичної оцінки індивідуального кредитного ризику були притаманні і зарубіжним банкам та органам

банківського нагляду. Виникла необхідність подальшого реформування міжнародної банківської системи на основі уніфікації норм і правил ведення банківського бізнесу, а також розробки міжнародних стандартів поведінки. *Важливу роль в таких процесах на сьогодні відіграє Базельський комітет з банківського нагляду, діяльність якого покликана підтримувати стійкість національних банківських систем і попереджати настання банківських криз.*

По відношенню до оцінювання індивідуального кредитного ризику Базельський комітет рекомендує використовувати наступні підходи: стандартизований підхід (standardized) та підхід, що ґрунтується на використанні внутрішньої рейтингової системи (internal rating based system - IRB)[10].

Розглянемо переваги і недоліки вказаних підходів щодо оцінювання індивідуальних кредитних ризиків.

Найбільш простим щодо оцінювання індивідуального кредитного ризику вважається **стандартизований підхід**, який передбачає визначення кредитного рейтингу на підставі оцінок (зовнішніх рейтингів) спеціалізованих рейтингових (кредитних) агентств. Відповідно, органи банківського нагляду повинні формувати списки таких агентств, рейтинги яких можуть бути використані у розрахунках, використовуючи наступні основні критерії:

- незалежність діяльності агентства від політичних та економічних структур, репутація агентства та надійність рейтингу, що присвоюється;
- **об'єктивність методики присвоєння рейтингу з описом кількісних і якісних факторів, які впливають як на значення рейтингу так і на ймовірність його зміни (з визначенням рівня дефолту)** тощо.

Базельський комітет пропонує зважувати відповідні типи активів (кредити надані уряду, банкам, підприємствам) за вказаними у табл. 1 рівнями ризику²:

Таблиця 1.

Залежність рівня ризику від категорії кредитної операції, запропонована Базельським комітетом

Кредитний рейтинг, який присвоєний агентством	AAA - AA	A+ - A-	BBB+ - BB-	Нижче BB-	Рейтинг не присвоєно
Ризик, %	20	50	100	150	100

Тобто, запровадження такого підходу дозволить знизити кредитний ризик високонадійних підприємств зі 100% до 20%, що **дозволить послабити вимоги регулюючих органів щодо достатності капіталу банків**. Разом з тим, кредитний ризик,

² Джерело: The standardized approach to credit risk. Basel Committee, 2001[10, p. 8].

пов'язаний з кредитуванням позичальників з низьким рівнем кредитоспроможності (нижче ВВ-) збільшиться до 150%.

Таким чином, *стандартизований підхід щодо оцінки кредитоспроможності є досить простим, дозволяє визначати рейтинг позичальника з оцінкою ймовірності його зміни (з визначенням рівня дефолту) та знизити вимоги регулюючих органів щодо достатності капіталу банків за відповідного розширення кредитного потенціалу банків.*

Але, за українських реалій такий підхід має і ряд досить суттєвих недоліків. Так, відомі міжнародні рейтингові агентства майже не працюють в Україні або працюють нерегулярно. В отриманні кредитного рейтингу зацікавлені тільки ті великі підприємства та банків, які мають доступ до міжнародних кредитних ринків та змушені надавати інформацію про кредитний рейтинг, присвоєний одним з провідних рейтингових агентств. Це пов'язано з тим, що за відсутності такого рейтингу зарубіжні банки відмовляють у наданні кредиту, або встановлюють занадто високий рівень процентної ставки.

Також є проблема несумісності кредитних рейтингів, присвоєних місцевими рейтинговими агентствами та зовнішніми міжнародними кредитними рейтингами, присвоєними відомими у світі рейтинговими агентствами (*Fitch, Moody's та ін.*). Крім того, національні рейтингові агентства присвоюють позикам місцевих органів влади найвищі рейтинги, на той час як міжнародні рейтингові агентства можуть оцінити урядові позики таких країн набагато нижчим рейтингом.

Ще одним важливим недоліком, який стримує поширення стандартизованого підходу щодо оцінки індивідуальних кредитних ризиків є *несумісність собівартості збору інформації про позичальника та тієї ціни, яка є більш-менш прийнятною для вітчизняних банків України.* Вирішення цієї проблеми, на нашу думку, пов'язане з необхідністю подальшого **розвитку кредитних бюро в Україні та створення централізованих баз даних звітності підприємств України**, оскільки це дозволить не тільки створити достатню базу даних для формування інформаційного поля, необхідного для побудови статистичних моделей оцінки ризику, але й забезпечити збільшення рівня доступності інформації у сфері фінансового посередництва – необхідної умови як ефективності кредитування вітчизняних банків, так і ефективного розвитку економіки.

Зокрема, як свідчать дані Центра досліджень у сфері економіки і фінансів (Centre for Studies in Economics and Finance – CSEF), показані в табл. 2 щодо ефективності та обсягів кредитування більше, ніж у 40 країнах, доступність інформації забезпечує зростання обсягів банківських кредитів у співвідношенні до обсягів валового внутрішнього продукту (ВВП) майже удвічі. Крім того, нарощування обсягів кредитування відбувається за умов

значного зниження кредитного ризику та, відповідно, зменшується частка резервів для покриття можливих втрат за кредитами в загальному обсязі кредитування.

Таблиця 2.

Взаємозв'язок ефективності та ризиковості кредитування та доступності інформації про позичальника³

Показники	Доступність та можливість обміну інформації		
	відсутня	тільки «чорна»	«чорна» і «біла»
1. Банківські кредити/ ВВП, %	31,10	67,57%	66,42
2. Резерви для відшкодування втрат за кредитами/ Загальний обсяг кредитів, %	1,31	0,86	0,81
3. Кредитний ризик (0 - 50)	15,20	5,11	7,14

У цілому, незважаючи на специфічних українських умов, закордонний досвід розвитку кредитних бюро є досить корисним. Сьогодні створення у нас таких структур перешкоджає відсутність спеціального закону про кредитні бюро та централізованих баз даних звітності підприємств України. На нашу думку, якщо названий закон буде розроблено і прийнято, то це дозволить підвищити рівень доступності інформації про позичальника та, відповідно, знизити рівень індивідуального кредитного ризику, пов'язаного з окремими позичальниками.

З іншого боку, для нівелювання зазначених вище недоліків стандартизованого підходу, розробниками нової Базельської угоди було запропоновано *інший підхід, який ґрунтується на використанні внутрішніх рейтингових систем (IRB)* - систем побудови кредитних рейтингів банком самостійно. Аналіз таких систем, проведений Базельським комітетом, свідчить, що подібний підхід є більш чутливим до кредитного ризику та стимулює подальше удосконалення внутрішньобанківських систем рейтингової оцінки. А саме, *застосування подібного підходу для визначення індивідуального ризику при кредитуванні організацій передбачає визначення наступних складових ризику:*

- *ймовірності дефолту (Probability of default - PD)* – відображає можливу ймовірність дефолту за усіма зобов'язаннями підприємства на основі прогнозованої оцінки змін фінансового стану позичальників та, відповідно, їх кредитоспроможності. Рівень PD та клас кредитоспроможності позичальника повинні співпадати. При цьому, на нашу думку, для визначення реальної кредитоспроможності позичальника *важливим є порівняння отриманих значень фінансових показників з іншими аналогічними підприємствами однієї і тієї ж галузі, оскільки галузеві особливості діяльності підприємств мають суттєві відмінності, а також проведення ретроспективного аналізу діяльності позичальника за останні декілька років;*

³ Джерело інформації: Information Sharing, Lending and Defaults: Cross-Country Evidence/ T. Jappelli and M. Pagano, 1999. – P. 22.

- *рівня ймовірних збитків (Loss Given Default - LGD)* – залежить від рівня забезпечення зобов'язання за кредитною угодою, наявності гарантій, використання кредитних деривативів тощо. При цьому необхідно враховувати ймовірність підвищення витрат на реалізацію забезпечення (у випадку банкрутства позичальника), а також зниження ринкової вартості забезпечення;

- *суми вимог банку до позичальника за активною операцією (Exposure at default - EAD)* – необхідно враховувати, що різні банківські операції (різні види кредитів) супроводжуються і різними за величиною рівнями ризику. Розрізняють не тільки абсолютні значення ризику, але й причини і фактори, що спричиняють виникнення ризиків, притаманних кожній групі активних операцій (операцій з державами, банками, підприємствами, з населенням, проектне фінансування тощо);

- *терміну зобов'язання (Maturity - M)* – оскільки термін дії кредитного договору безпосередньо впливає на значення кредитного ризику (довгострокові кредити є більш ризикованими порівняно з короткостроковими).

Слід відмітити, що серед перелічених складових кредитного ризику основним результативним показником вважається саме *показник ймовірності дефолту позичальника (зміни кредитного рейтингу)*, для визначення якого у зарубіжній банківській практиці використовують методику так званих *матриць зміни кредитного рейтингу (transition matrix)*, приклад побудови яких наведено у табл. 3. Такі матриці ґрунтуються на інформації минулих періодів про дефолти за кредитами, наданими позичальникам з різним кредитним рейтингом та дозволяють здійснювати оцінку ймовірності зміни класу їх кредитоспроможності через певний час (такі матричні таблиці ще називають таблицями міграції рейтингу позичальників – *rating migration*). У цілому, метод побудови матричних таблиць отримав широке поширення спочатку в діяльності міжнародних рейтингових агентств, а зараз – і серед багатьох зарубіжних комерційних банків, які використовують цей метод для оцінки ймовірності зміни якості їх кредитного портфеля у майбутньому на основі поточного значення рейтингу кредитоспроможності.

Також, при подальшому аналізі кредитного рейтингу, важливе значення має визначення *часового горизонту (time horizon)* протягом якого рейтинг матиме силу. Базельським комітетом передбачено використання двох типів часових горизонтів. При цьому кредитні рейтинги провідних міжнародних рейтингових агентств будуються за принципом *«рейтинг крізь економічний цикл» (through the cycle)*, за якого враховуються найгірші значення кредитного рейтингу, що відповідають фазі депресії та через певний час не відчувають значних коливань. На той час, як більшість зарубіжних

банків⁴ розраховують кредитні рейтинги за менш досконалим принципом «рейтинг на даний момент часу» (*point in time*), за якого кредитні рейтинги підлягають значним коливанням при зміні фаз економічного циклу розвитку позичальника. Відповідно, такі **кредитні рейтинги потребують відповідного коригування за умов зміни фази економічного циклу, що тягне за собою збільшення витрат банку.**

Таблиця 3.
Матриця ймовірності зміни кредитного рейтингу⁵
(%)

Початкове значення кредитного рейтингу	Поточне значення кредитного рейтингу, яке планується у майбутньому							
	AAA	AA	A	BBB	BB	B	CCC	Дефолт
AAA	87,74	10,93	0,45	0,63	0,12	0,10	0,02	0,02
AA	0,84	88,23	7,47	2,16	1,11	0,13	0,05	0,02
A	0,27	1,59	89,05	7,40	1,48	0,13	0,06	0,03
BBB	1,84	1,89	5,00	84,21	6,51	0,32	0,16	0,07
BB	0,08	2,91	3,29	5,53	74,68	8,05	4,14	1,32
B	0,21	0,36	9,25	8,29	2,31	63,89	10,13	5,58
CCC	0,06	0,25	1,85	2,06	12,34	24,86	39,97	18,60

Примітка: За даною матрицею ймовірність міграції рейтингу позичальника визначається на перетині відповідних рядків і стовпчиків. А саме, ймовірність дефолту позичальника з кредитним рейтингом В (див. відповідний рядок) складає 5,58% (перетин рядку В з графою «Дефолт»); ймовірність зниження рейтингу В до рівня CCC (перетин рядку В з графою CCC) складає 10,13%; а ймовірність того, що рейтинг В виявиться незмінним складає 63,89% (перетин рядку В з графою В).

У цілому, застосування вказаного підходу щодо побудови кредитних рейтингів банками самостійно потребує або проведення класифікації ризиків та ймовірності дефолту банківськими установами *спільно з наглядовими органами* для кожного виду активів (у випадку дефолту розмір можливих втрат, ступінь схильності до ризику фіксуються і оцінюються в підсумку Базельським комітетом – для українських банків такий підхід є більш прийнятним), або банкам надається можливість самостійно визначати і регулювати ризики за умови, що їхня системи оцінки й управління ризиками визнані адекватними *наглядовими органами*, а система оцінки ймовірності дефолту поширюється на термін не менше трьох років та враховує ймовірність настання банкрутства позичальника.

3. Висновки. Таким чином, на основі досліджень об'єктивних і суб'єктивних параметрів існуючої в Україні системи аналітичної оцінки індивідуального кредитного ризику, пов'язаного з оцінкою кредитоспроможності підприємств-позичальників, доведено її негативний вплив на можливості національних банків до кредитування реального сектора економіки, а також виявлено наступні недоліки діючих законодавчих і

⁴ Credit risk rating of Australian banks / APRA, 2000. P.17.

⁵ Gupton G.M. Credit Metrics. – Technical document. New York, 1997. – P.76.

нормативних вимог Національного банку України щодо такої оцінки: показники кредитоспроможності підприємств-позичальників не можуть бути дієвим інструментом управління кредитним ризиком, оскільки не тільки не враховують об'єктивні відмінності, що існують в діяльності позичальників, але й неспроможні визначати рівень ризику на найближчу перспективу; суттєві недоліки має вітчизняна практика оцінювання окремих суб'єктивних параметрів індивідуального кредитного ризику. Крім того, необхідність щоденного моніторингу індивідуальних кредитних ризиків спонукає банки розробляти власні розрахункові методики, що ускладнює роботу банку, збільшує документообіг та витрати.

Для усунення вказаних вище недоліків необхідним є адаптація до вітчизняних умов і впровадження підходу, запропонованого другою Базельською угодою, яка ґрунтується на використанні, переважно, внутрішніх рейтингових систем (IRB), орієнтованих на *більш ліберальне, зважене та різнобічне вимірювання банківського індивідуального кредитного ризику*. Особлива роль при цьому відводиться розширенню переліку інструментів заставного забезпечення кредитів, а також ринкових фінансових технологій для зниження банківських ризиків. Але, як свідчить практика діяльності зарубіжних банків, *адаптація вказаного підходу до умов українських банків потребує:*

- забезпечення відповідності внутрішньобанківських систем визначення кредитного рейтингу (класу) позичальника системам, що використовуються провідними міжнародними рейтинговими агентствами, що обумовлює збільшення класів оцінки кредитоспроможності позичальників з п'яти (прийнятих нормативними документами України класів – А, Б, В, Г, Д [9]) хоча б до десяти класів, які включатимуть так звані проміжні класи, що позначаються знаками «+» та «-». Це дозволить не тільки визначати рейтинг позичальника, але й оцінювати ймовірність зміни такого рейтингу, тобто оцінювати дефолтний і переддефолтний стан позичальника на основі встановлення так званих «непрохідних» класів. Крім того, збільшення кількості класів рейтингової оцінки позичальників дозволяє працювати з більшими та більш складними за структурою кредитними портфелями за рахунок розширення можливостей використання матеріальних та людських ресурсів, хоча надмірне збільшення класів може призвести до ускладнення роботи банку та зростання похибок при оцінці індивідуальних кредитних ризиків;

- для моделювання рівня кредитоспроможності позичальника *необхідним є органічне поєднання кількісних (розрахунок фінансових коефіцієнтів) та якісних (особистих висновків банківських спеціалістів) способів аналізу* на основі комплексного застосування як статистичних класифікаційних моделей (зокрема, таких відомих як *модель нагляду за*

кредитами Чессера, яка дозволяє прогнозувати випадки невиконання позичальником умов кредитного договору; *Z-модель Альтмана*, яка використовується для оцінки ймовірності банкрутства підприємств-позичальників [5, с. 364-369] та багатьох ін.) так і моделей експертної оцінки. При цьому застосування статистичних моделей потребує використання програмних засобів з відповідною інтерпретацією отриманих значень кредитоспроможності дрібних позичальників – стандартизовано (узгоджено з кредитною політикою банку), а середніх і великих – індивідуально за кожним позичальником на основі експертних оцінок. Важливим аспектом таких оцінок, на нашу думку, є необхідність порівняння даних підприємств тільки однієї і тієї ж галузі, що дозволить оцінити реальну кредитоспроможність позичальника та визначити, які значення фінансових показників можна вважати гарними, середніми чи поганими у межах цієї галузі;

- для нівелювання негативного впливу суб'єктивних факторів при визначенні кредитного рейтингу та оцінюванні рівня кредитоспроможності позичальника на основі експертних оцінок, необхідним є *формування внутрішньобанківської культури кредитування, яка ґрунтується на певних стандартах кредитування та поведінки* і потребує забезпечення формування системи навчання персоналу (перш за все, кредитних працівників), накопичення досвіду і знань, що передаються всередині банку;

- удосконалення оцінки індивідуального кредитного ризику вітчизняними банками потребує *розвитку кредитних бюро в Україні та створення централізованих баз даних звітності підприємств України*, оскільки це дозволить не тільки створити достатню базу даних для формування інформаційного поля, необхідного для побудови статистичних моделей оцінки ризику, але й забезпечити збільшення рівня доступності інформації у сфері фінансового посередництва – необхідної умови як ефективності кредитування вітчизняних банків, так і ефективного розвитку економіки країни;

- кінцевим результатом оцінки кредитоспроможності позичальника повинен бути не сам рейтинг, а *показник ймовірності дефолту позичальника (зміни кредитного рейтингу)*, для визначення пропонується використовувати методикою так званих *матриць зміни кредитного рейтингу (transition matrix)*. Такі матричні таблиці ще називають таблицями міграції рейтингу позичальників (*rating migration*) та використовуються багатьма зарубіжними комерційними банками для оцінки ймовірності зміни якості їх кредитного портфеля у майбутньому на основі поточного значення рейтингу кредитоспроможності.

Тим самим, основою адекватної аналітичної оцінки індивідуального кредитного ризику, пов'язаного з окремим позичальником є не просто визначення кредитного

рейтингу позичальника, а оцінка відповідної даному рейтингу ймовірності дефолту, що призводить до зміни якості кредитного портфеля з погляду кредитного ризику. На нашу думку, *відсутність досліджень про ймовірність дефолту у внутрішніх документах комерційних банків України свідчить про суттєве відставання вітчизняного банківського бізнесу від зарубіжного та про неадекватність оцінки кредитного ризику в Україні*. Відповідно, необхідність впровадження основних вимог Базельського комітету в Україні потребує від вітчизняних банків відповідних додаткових досліджень, які дозволять максимально наблизити систему оцінки і вимірювання індивідуального кредитного ризику банків до сучасної ринкової практики.

4. Перелік використаних джерел:

1. Кредитування і ризику: навч. посіб. / [Денисенко М.П., Домрачев В.М., Кабанов В.Г., Ігнатенко А.В., Чигирик К.О.] – К.: «Видавничий дім «Професіонал», 2008. – 480с.
2. Синки Дж. (мл.) Управление финансами в коммерческих банках/ Дж. (мл.) Синки / Пер. с англ. 4-го перераб. Изд.: Под ред. Р.Я. Левиты, И.С. Пинскера. - М.: Cattallaхu, 1994. – 820с.
3. Вовк В.Я. Кредитування і контроль: навч. посіб./В.Я. Вовк, О.В. Хмеленко. – К.: Знання, 2008. – 463 с.
4. Кредитний ризик комерційного банку: навч. посіб. / [В.В. Вітлінський, О.В. Пернарівський, Я.С. Наконечний, Г.І. Великоіваненко; за ред. В.В. Вітлінського] – К.: Т-во „Знання”, КОО, 2000. – 251 с.
5. Управління банківськими ризиками: навч. посіб. / [Л.О. Примостка, П.М. Чуб, Г.Т. Карчева та ін.; за заг. ред. д.е.н., проф. Л.О. Примостки] – К.: КНЕУ, 2007. – 600 с.
6. Грюнинг Х. Ван. Анализ банковских рисков. Система оценки корпоративного управления и управления финансовым риском / Х. Ван Грюнинг, Братанович С. Брайнович / Пер. с англ. – М.: Издательство «Весь Мир», 2004. – 304с.
7. Роуз Питер С. Банковский менеджмент / Питер С. Роуз / Пер. с англ. со 2-го изд. – М.: «Дело ЛТД», 1995. – 768 с.
8. Інструкція про порядок регулювання діяльності банків України: Постанова Правління НБУ від 28 серпня 2001 р. № 368 (зі змінами та доповненнями) // <http://www.bank.gov.ua>.
9. Положення про порядок формування та використання резерву для відшкодування можливих витрат за кредитними операціями банків: Постанова Правління НБУ від 06 липня 2000 р. № 279 (зі змінами та доповненнями) // <http://www.bank.gov.ua>.

10. The standardized approach to credit risk. Basel Committee on Banking Supervision, January 2001. - // [http:// www.bis.org /publ/bcbsca04.pdf](http://www.bis.org/publ/bcbsca04.pdf).

5. Prasolova Svitlana Pavlovna.

Actual aspects of improvement of estimation of individual credit risk of enterprises-borrowers and their role are in expansion of possibilities of national banks to crediting of economy's real sector

The methodological aspects of credit risk and reason of his origin are considered. On the basis of researches of objective and subjective parameters of the existing in Ukraine system of analytical individual credit risk related with estimation of solvency of enterprises-borrowers, the negative influence this system on possibility of national banks to crediting of economy's real sector is proved. For the improvement of individual credit risk of enterprises-borrowers the experience of foreign banks, approaches recommended by the Basel committee are considered and suggestions in relation to possibility and necessity of their realization in the Ukrainian banks are brought .

Keywords: individual credit risk, solvency, credit rating, standardized approach, internal rating systems, probability of default.

Прасолова Светлана Павловна

Актуальные аспекты усовершенствования оценки индивидуального кредитного риска предприятий-заёмщиков и их роль в расширении возможностей национальных банков по кредитованию реального сектора экономики

Рассмотрено методологические аспекты кредитного риска и причины его возникновения. На основании исследований объективных и субъективных параметров существующей в Украине системы аналитической оценки индивидуального кредитного риска, взаимосвязанного с оценкой кредитоспособности предприятий-заёмщиков, доказано её отрицательное влияние на возможности национальных банков по кредитованию реального сектора экономики. Для усовершенствования оценки индивидуального кредитного риска предприятий-заёмщиков рассмотрено опыт иностранных банков, подходы, рекомендованные Базельским комитетом, а также внесены предложения относительно возможности и необходимости их реализации в Украинских банках.

Ключевые слова: индивидуальный кредитный риск, кредитоспособность, кредитный рейтинг, стандартизованный подход, внутренние рейтинговые системы, вероятность дефолта.